

Харченко С.В.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПЕРЕРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ

У статті міститься теоретичний аналіз сучасних уявлень про соціальний інтелект. На пізнавальні процеси, пов'язані з розумінням соціальних об'єктів, певним чином впливають особливості відображення суб'єктом інформації. У статті аналізуються емпіричні дані щодо взаємозв'язку соціального інтелекту та способів кодування та переробки інформації.

The article is devoted the modern points of social intelligence. The work contains research results of peculiarities of interdependent the intelligence social and methods of code and of convert information.

Соціальний інтелект – відносно нове і недостатньо теоретично розроблене поняття в психології. Під соціальним інтелектом розуміється певна інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування і соціальної адаптації. Вважається, що соціальний інтелект поєднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера у спілкуванні, групи людей).

Кожен суб'єкт має відносно стійкі способи пізнавальної діяльності, пізнавальних стратегій, що полягають у своєрідних прийомах одержання й переробки інформації, а також прийомів її відтворення й способів контролю. Когнітивний стиль проявляється у пізнанні, поведінці, спілкуванні, професійній діяльності [5]. Крім того, люди істотно відрізняються один від одного тим, за допомогою яких репрезентативних систем переважно приймають і переробляють інформацію про своє оточення: візуально, аудіально і кінестетично. Дігитальний канал – вторинний відносно сенсорних систем. Суб'єкту, для

якого цей канал є провідним, не настільки важлива картинка, слова або тілесні відчуття – йому важливо: в тому, що він сприймає, є логіка чи ні? Йому необхідно зрозуміти й розібратися: чому це так? Навіщо це так? Як це влаштовано?

Актуальним представляється вивчення взаємозв'язку між соціальним інтелектом та особливостями сприйняття та переробки суб'єктом інформації. Це дозволить цілісно зрозуміти когнітивну діяльність суб'єкта з відображення соціального середовища. Особливе значення цієї проблематики міститься у зв'язку із питаннями профорієнтації, підвищення професійного рівня, перш за все у професіях типу "суб'єкт – суб'єкт", розробкою сучасних моделей навчально-виховного процесу тощо.

Поняття соціального інтелекту вивчається починаючи з робіт Е. Торндайка, який запропонував визначати соціальний інтелект як здатність розуміти інших і мудро, адекватно поводитися з ними [3]. Вчений у структурі соціального інтелекту виділяв два компоненти – поведінковий і когнітивний.

В сучасній психології умовно виділяють декілька моделей соціального інтелекту [6]. Відповідно до першої моделі, в основі пізнання соціальної і фізичної реальностей лежить спільний інтелектуальний механізм. Специфіка соціального пізнання визначається не особливими когнітивними операціями, а застосуванням цих операцій у процесі взаємодії з "особливими" об'єктами, тобто наділеними власною психічною активністю суб'єктами, позицію яких можна прийняти. В основі соціального пізнання лежить здатність причинно пов'язувати поведінку, що спостерігається зовні, і різні психічні стани людей.

Відповідно до другої моделі, за знання про соціальну і фізичну реальність, які можуть бути узагальнені на понятійному рівні, відповідає єдиний абстрактний інтелект. Різниця між академічним і соціальним інтелектом полягає в тому, що інтелект по-різному виявляється при вирішенні різних типів проблем.

Третя модель є, по суті, спробою опису множинних форм інтелекту. З цим пов'язано виділення різних форм неакадемічного інтелекту – практичного, соціального, емоційного. Вчені вважають, що соціальний інтелект – це особлива зді-

бність, хоча вона і входить до загальної структури інтелекту, і розглядають соціальний інтелект як окремий тип.

Найбільш вагомий внесок у розвиток поняття соціального інтелекту зробив Дж. Гілфорд. Вчений розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту і пов'язаних, насамперед, із пізнанням поведінкової інформації [див. 2].

Відповідно до концепції Дж. Гілфорда, соціальний інтелект представляє систему інтелектуальних здібностей, які можуть бути описані в просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію – пізнання – і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки.

Соціальний інтелект у дослідженнях Дж. Гілфорда значуще не корелював із розвитком загального інтелекту і просторових уявлень, здатністю до візуального розрізнення та оригінальністю мислення.

Особи з високим рівнем соціального інтелекту здатні отримувати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати швидко і точні судження про людей, успішно прогнозувати їхні реакції в певних обставинах, виявляти далекоглядність у стосунках з іншими, що сприяє їх успішній соціальній адаптації (однак сам по собі рівень розвитку соціального інтелекту ще не є гарантією продуктивності соціальної поведінки) [2].

З 60-х років у психології активно починають досліджуватися соціальні уміння і комунікативна компетентність [див. 1]. Соціальний інтелект в цих роботах представлений як здатність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність – думки, почуття, наміри; причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації і соціальні позиції в системі відносин), і здатність на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або спільних цілей в умовах, коли прямі способи їх досягнення неможливі. При цьому орієнтування має на увазі не тільки раціональні умовиводи про істотні для досягнення мети характеристики комунікативної ситуації, але й емоційне сприйняття цієї ситуації.

Ю.М. Ємельянов першим у вітчизняній психології почав

використовувати поняття "соціальний інтелект", під яким розумів стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціального досвіду, здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх взаємини і прогнозувати міжособистісні події. У його роботах розуміння соціального інтелекту тісно пов'язано з поняттям "соціальна сенситивність". У свою чергу, сенситивність припускає наявність емпатії – здатності учутися, емоційного резонансу з переживаннями іншого [див. 1]. Автор вважав, що онтогенетично емпатія знаходиться в основі соціального інтелекту, але з роками ця здатність тьмяніє, витісняючись символічними засобами респонсивності (вербальне вираження почуттів тощо).

Подальша розробка даної проблеми привела до опису терміна "соціальний інтелект" як здатності бачити й вловлювати складні відносини і залежності в соціальній сфері. У своїх роботах Н.І. Булка говорить, що соціальний інтелект – це особлива здатність людини, яка формується в процесі її діяльності в соціумі, у сфері спілкування і соціальної взаємодії, пов'язана з умінням творчо мислити і творчо підходити до вирішення проблемних ситуацій у спілкуванні із соціальним оточенням.

Починаючи з 90-х рр. проблема соціального інтелекту розроблялася В.Н. Куніциною [1]. Вона запропонувала таке визначення: соціальний інтелект – це глобальна здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, що обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень [1]. Соціальний інтелект допомагає людині прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, загострює інтуїцію, передбачливість і забезпечує психологічну витривалість. Таким чином, соціальний інтелект розуміється як здатність до раціональних, розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії.

К. Космітські й О. Джон визначили складові, котрі вважали головними в концепції соціального інтелекту: когнітивні (оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість у відносинах з оточуючими) та поведінкові елементи (здатність мати справу з людьми, соціальна пристосовність, теплота в міжособистісних стосунках) [3].

Д.В. Ушаков розробив модель соціального інтелекту, відповідно до якої останній містить у собі дві складноорганізовані системи: пояснення-проорокування та соціально прийнятні обґрунтування [4]. При цьому перша виконує пристосувальну функцію і спрямованість на пізнання навколишнього соціального світу, а друга спрямована на виправдання вчинків і створення психологічного комфорту особистості у світі інших людей. За думкою вченого, соціальний інтелект має низку характерних структурних рис: континуальний характер; використання невербальної репрезентації; втрата точності соціального оцінювання при вербалізації; формування у процесі імпліцитного навчання; використання “внутрішнього” досвіду [4].

Таким чином, соціальний інтелект – це складне поняття, яке описує як когнітивні елементи, так і поведінкові. Структурно соціальний інтелект розглядається як багатокомпонентне явище. Існуючі у вітчизняній психології роботи стосуються проблеми соціального інтелекту переважно саме в аспекті комунікативної компетентності, а також описують імовірну структуру і функції соціального інтелекту [1, 4 тощо], закордонні психологи багато уваги приділяли й когнітивній складовій соціального інтелекту. Слід зазначити, що не було проведено вичерпного емпіричного дослідження взаємозв'язків соціального інтелекту зі стилями отримання та переробки інформації.

Мета роботи – дослідити вплив особливостей переробки інформації на рівень соціального інтелекту та його окремих складових в юнацькому віці.

В дослідженні взяли участь 40 осіб (юнаки та дівчата віком 18 – 19 років), що навчаються в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

У роботі були використані такі психодіагностичні методики: методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда, методика “Приховані фігури” (модифікована методика Л. Терстоуна), методика “Інтелектуальна лабільність”, тест Гарднера, тест БіАС, а також r_s – критерій рангової кореляції Спірмена.

Загальний рівень соціального інтелекту та окремі здібності, які входять до його складу, певним чином пов'язані з досліджуваними когнітивними стилями. Загальний рівень

соціального інтелекту позитивно пов'язаний з аналітичністю, лабільністю та полenezалежністю (див. табл. 1).

Таблиця 1.
Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту та когнітивних стилів, r_s

Когнітивний стиль	Субтести методики Дж. Гілфорда				Загальний рівень
	1	2	3	4	
Полenezалежність – полenezалежність	0,38*	0,09	0,14	0,24	0,31
Аналітичність – синтетичність	0,31	0,11	0,33*	- 0,04	0,30
Лабільність – ригідність	- 0,19	0,13	- 0,17	- 0,33*	- 0,21

* – $p = 0,05$.

Здатність передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), пророкувати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації, вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії і нормо-рольових правил, що регулюють поведінку людей (субтест 1), пов'язана з полenezалежністю ($r_s = 0,38$, $p = 0,05$) й аналітичністю ($r_s = 0,31$).

Здатність швидко і правильно розуміти мовну експресію в контексті визначеної ситуації, знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях, виявляти рольову пластичність (субтест 3) статистично вірогідно пов'язана з аналітичністю ($r_s = 0,33$, $p = 0,05$).

Здібність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміку, аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміти логіку їх розвитку, почувати зміни змісту ситуації при включенні в комунікацію різних учасників, добувати невідомі, відсутні ланки в ланцюзі взаємодій, пророкувати, як людина поведеться надалі, знаходити причини визначення поведінки (субтест 4) статистично вірогідно пов'язана з лабільністю ($r_s = 0,33$, $p = 0,05$).

Як свідчать дані, представлені в таблиці 1, здатність пра-

вильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами: мімікою, позами, жестами (субтест 2) у порівнянні з іншими здібностями, що становлять соціальний інтелект, найменше пов'язана з досліджуваними когнітивними стилями.

Таким чином, більш високий рівень соціального інтелекту, імовірно, слід очікувати в осіб з такою комбінацією когнітивних стилів: полenezалежність, аналітичність та лабільність.

Загальний рівень соціального інтелекту виявився незалежним від особливостей використання провідної репрезентативної системи. На рівень окремих складових та загального рівня соціального інтелекту не впливає інтенсивність використання візуальної та аудіальної репрезентативних систем (див. табл. 1).

Таблиця 2.
Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту та характеру репрезентації суб'єктом інформації, r_s

Репрезентативна система	Субтести методики Дж. Гілфорда				Загальний рівень
	1	2	3	4	
Візуальна	0,04	- 0,02	0,00	- 0,06	- 0,02
Аудіальна	0,10	0,06	- 0,13	0,12	0,04
Кінестетична	- 0,20	- 0,01	0,40*	0,08	0,04
Дігитальна	0,05	- 0,02	- 0,27	- 0,12	- 0,14

* - $p = 0,05$.

Орієнтація суб'єкта в процесі сприйняття інформації на кінестетичні образи виявилася статистично вірогідно пов'язаною зі здібністю швидко і правильно розуміти мовну експресію в контексті визначеної ситуації, знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях, виявляти рольову пластичність (субтест 3) ($r_s = 0,40$, $p = 0,05$).

Використання логіки (дігитальної системи) суб'єктом у процесі сприйняття інформації не виявилася настільки негативним, як очікувалося, але слід відзначити певний негативний вплив на здібність суб'єкта швидко і правильно розуміти мовну експресію ($r_s = - 0,27$).

Соціальний інтелект є багатокомпонентним когнітивним явищем, на яке певним чином впливають особливості відображення та переробки суб'єктом інформації.

Когнітивні стилі суб'єкта впливають на характер здібностей, що є складовими соціального інтелекту. Розвитку більш високого рівня соціального інтелекту сприяє така комбінація когнітивних стилів: поленезалежність, аналітичність та лабільність.

Особливості функціонування візуальної та аудіальної системи сприйняття інформації на мають істотного впливу на рівень соціального інтелекту та окремих його складових. Загальний рівень соціального інтелекту суб'єкта не пов'язаний з його провідною репрезентативною системою.

При формуванні програм розвитку соціального інтелекту слід приділяти увагу розвитку в суб'єктів гнучкості та аналітичності мислення, стійкості до зовнішнього впливу та навичкам використання кінестетичної репрезентативної системи.

Література

1. Куницына В.Н. Межличностное общение. Учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша – СПб.: Питер, 2001. – 319 с. (Серия "Учебник нового века").
2. Михайлова (Алёшина) Е.С. Тест Дж.Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя / Е.С. Михайлова (Алёшина) – СПб.: ГП "Иматон", 2001 – 51 с.
3. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др.; пер. с англ. К.А. Шукина, Ю.А. Буткевич. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с. – (Серия "Мастера психологии").
4. Социальный интеллект: теория, измерения, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: ИП РАН, 2004. – 361 с.
5. Шкуратова И.П. Когнитивный стиль и общение / И.П. Скуратова – Ростов-на-Дону. – Из-во пед инст-та. – 1994. – 296 с.
6. Чеснокова О.Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей / Чеснокова О.Б. // Вопросы психологии. – 2005. – № 6. – С. 35– 45.